

Marek Jodkowski¹
Wydział Teologii
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Kapituła Warmińska wobec remontu katedry fromborskiej w pierwszej połowie XIX wieku

[Warmia Chapter to Renovate Frombork Cathedral in the First Half of the 19th Century]

Streszczenie: W pierwszej połowie XIX w. Kapituła Warmińska zmagala się z brakiem funduszy na przeprowadzenie gruntownego remontu katedry we Fromborku. Prusy nie wypłacały bowiem pełnej dotacji na rzecz diecezji warmińskiej, do której zobowiązali się władcy tego państwa. Z tego względu Kapituła Warmińska stała na stanowisku, że gruntowny remont katedry jest obowiązkiem władz państwowych. W 1834 r. Karl Friedrich Schinkel informował rząd pruski o pogarszającym się stanie technicznym tej świątyni. Wydano zatem pozwolenie na jego realizację pod nadzorem Augusta Bertrama oraz Naczelnej Deputacji Budowlanej. Prace remontowe przeprowadzono w latach 1839–1841. Objęły one restaurację dachów, murów i szczytów świątyni. Katedrze przywrócono purystyczny, gotycki wygląd. Koszt remontu wynosił 10 984 talary 17 srebrnych groszy i 5 fenigów.

Summary: In the first half of the 19th century, the Warmia Chapter struggled with a lack of funds to carry out a major renovation of Frombork Cathedral. This was because Prussia was not paying the full subsidy to the Diocese of Warmia that the country's rulers had committed to. For this reason, the Warmian Chapter took the position that a thorough renovation of the cathedral was the responsibility of the state authorities. In 1834, Karl Friedrich Schinkel informed the Prussian government of the deteriorating technical condition of Frombork Cathedral. A permit was therefore issued for its completion under the supervision of August Bertram and the Supreme Building Deputation. The renovation work was carried out in 1839–1841, and included the restoration of the roofs, walls and gables of the temple. The cathedral was restored to its purist Gothic appearance. The cost of the restoration was 10,984 thalers 17 silver pennies and 5 pfennigs.

¹ Marek Jodkowski, Katedra Filozofii i Prawa Kanonicznego, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. Hozjusza 15, 11-041 Olsztyn, Polska, marek.jodkowski@uwm.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-9793-9935>.

Słowa kluczowe: August Bertram; diecezja warmińska; Frombork; katedra; Karl Friedrich Schinkel; Prusy w XIX w.

Keywords: August Bertram; diocese of Warmia; Frombork; cathedral; Karl Friedrich Schinkel; Prussia in the 19th century.

Wstęp

Katedra we Fromborku jako macierzysty kościół (archi)diecezji warmińskiej należy do najznamienitszych zabytków Warmii. Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 8 września 1994 r. zespół katedralny został uznany za Pomnik Historii². Od tego czasu, a zwłaszcza od 2009 r., gdy zidentyfikowano spoczywające w kryptach tej świątyni szczątki Mikołaja Kopernika (zob. zwłaszcza Gąssowski J., 2010, s. 19–26), wyraźnie wzrosło zainteresowanie tym obiektem, przekładające się na zwiększający się ruch turystyczny. Na temat tej świątyni powstało wiele prac popularnonaukowych i naukowych.

Historia katedry fromborskiej dzieliła zmienne losy (archi)diecezji warmińskiej już od czasów średniowiecza. Nie dziwi zatem fakt, że na jej obecnym kształcie i wystroju zaważyły dokonywane przez stulecia przemiany architektoniczne, fundacje mecenatu kapitulnego i biskupiego, a także decyzje władz kościelnych oraz państwowych. Jeden z najtrudniejszych etapów funkcjonowania tej świątyni przypadł na czas pierwszej połowy XIX w., a zatem przynależności diecezji do państwa pruskiego. Nie lada przedsięwzięciem było wówczas przeprowadzenie gruntowego remontu kościoła, który wiązał się ze znacznymi nakładami finansowymi. Inwestycję tę opisał dość szczegółowo niemiecki historyk Franz Dittrich (Dittrich F., 1916, s. 87–102), który korzystał z przedwojennego zasobu archiwalnego we Fromborku. Nieocenioną publikację dotyczącą dziejów Warmińskiej Kapituły Katedralnej, a tym samym również katedry fromborskiej, udostępnił czytelnikom Andrzej Kopiczko. Ze względu na szerokie spektrum problematyki poruszanej w tej monografii, kwestia remontów musiała jednak zostać potraktowana dość skrótowo (Kopiczko A., 2010, s. 76–78). Zagadnienie to nie uszło uwadze także innych autorów (zob. także Arszyński M. i Kutzner M., 1980, s. 48, 52–53, 55; Börsch-Supan E., 2003, s. 660; Chrzanowski T., 1978, s. 43; Dehio G. i Gall E., 1952, s. 196), którzy jednak ograniczyli się do najistotniejszych podsumowań. Z uwagi jednak na reperkusje działań restauracyjnych, stanowiących przedmiot badań historycznych, historyczno-artystycznych czy też architektonicznych, wydaje się uzasad-

² Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 r., „Monitor Polski” 1994, nr 50, s. 642.

nione przeprowadzenie analizy dokumentacji zdeponowanej w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej oraz pomijanym na ogół dotychczas Geheimes Staatsarchiv Preussisches Kulturbesitz (Berlin). Dzięki temu możliwa jest krytyczna odpowiedź na pytanie, jaki był stosunek Kapituły Warmińskiej do remontu katedry fromborskiej w pierwszej połowie XIX w.

Stan techniczny katedry we Fromborku

Alert dotyczący pogarszającego się stanu technicznego katedry fromborskiej dotarł do rządu pruskiego dzięki Karlowi Friedrichowi Schinklowi, który piastując urząd dyrektora berlińskiego urzędu budowlanego, odbył w 1834 r. podróż po prowincjach pruskich. Zauważył wówczas, że świątynia wymaga wielu prac naprawczych od strony zewnętrznej. Dotychczasowe remonty miały być przeprowadzone przez duchowieństwo, które nie wykazywało się rozumieniem prawideł architektury. Zresztą podczas ich realizacji zabrakło jakiegokolwiek nadzoru bądź zaangażowania ze strony państwowych urzędników budowlanych. Schinkel uważał, że prace restauracyjne skutkowały niewielkimi zszpeceniami, które jednak z biegiem lat przełożyły się na stopniową degradację tego obiektu³. Poproszony o komentarz do tej lakonicznej ekspertyzy, konstatował, że remonty od zewnętrznej strony katedry były chybione, ponieważ polegały na wadliwych, niezrozumiałych uzupełnieniach przeprowadzonych przez czeladź. Przede wszystkim dokonywano ich bez odniesienia do dawnych reguł budowlanych. Zamiast uzupełniać wybrakowane miejsca cegłą paloną, zabezpieczano je samymi kawałkami wapna lub też pozostawiono je bez jakichkolwiek zabiegów budowlanych. Z tego względu Schinkel wskazywał na konieczność powierzenia nadzoru nad restauracją katedry wykwalifikowanemu urzędnikowi budowlanemu (zob. także Dittrich F., 1916, s. 88; Kopiczko A., 2010, s. 76)⁴. Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia niezwłocznie poinformowało o tym biskupa warmińskiego Józefa Hohenzollerna⁵.

³ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (Berlin) (GStA PK), I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Extract aus den Bemerkungen des Herrn Ober Bau-Directors Schinkel aus einer Dienstreise durch die Provinzen von Preußen 1834; zob. również Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie (AAWO), AK I B 54, bp Józef Hohenzollern do Kapituły Warmińskiej, 14 III 1835.

⁴ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Schinkel do [ministra wyznań religijnych, oświaty i zdrowia], 5 I 1835.

⁵ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia do biskupa warmińskiego, 25 II 1835.

Kolejna ocena stanu technicznego kościoła katedralnego we Fromborku wyszła spod pióra krajowego mistrza budowlanego Augusta Bertrama, urzędującego w niedaleko położonym Braniewie. Odnotował on w 1836 r., że zarówno obie połączone główne dachy świątyni, jak też zadaszenia kaplic i różnego rodzaju występów, były bardzo zniszczone. Wymagały gruntownej naprawy, którą należało niezwłocznie przeprowadzić, aby cały obiekt sakralny nie uległ destrukcji. Ponadto cegły właściwych murów świątyni, przypór (Pfeiler), gzymsów oraz wieżyczek uległy zwieterzeniu bądź skruszeniu⁶. Rok później także Kapituła Warmińska potwierdziła pogarszający się stan techniczny katedry. Zadaszenie kościoła określała jako bardzo uszkodzone. W murach, a także „na gzymsach i innych architektonicznych ornamentach” były widoczne wybrakowania⁷.

Obowiązek troski o fromborską katedrę

Katedra jako kościół macierzysty była przedmiotem troski nie tylko osadzonej przy niej Kapituły Warmińskiej, ale również biskupa oraz mieszkańców diecezji. Jednak ze względu na aneksję Warmii do Prus w 1772 r., pozbawiono tę korporację większości dochodów z zarządzanych dotychczas przez nią dóbr. W związku z tym remonty przy kościele katedralnym zredukowano do niezbędnego minimum. Większości planowanych prac nie przeprowadzono, ograniczając się w 1801 r. do naprawy dzwonnicy, która jako obiekt wybudowany w pewnej odległości od kościoła, nie stanowiła jego integralnej części (por. Kopiczko A., 2010, s. 76)⁸. Brak możliwości finansowania remontów przez kapitułę rodził zatem zasadnicze pytanie, czy obowiązek utrzymania katedry nadal na niej spoczywa?

Zgodnie z dawnym zwyczajem koszty remontowe opisywanego kościoła rozkładały się między biskupa diecezjalnego (2/3 zobowiązań) i Kapitułę Warmińską (1/3) (Dittrich F., 1916, s. 93; Kopiczko A., 1993, s. 32; Kopiczko A., 2010, s. 76)⁹. Kanonicy tłumaczyli, że zobowiązania te ustanowiono w czasach, gdy zarówno oni, jak i biskup mieli nie tylko duchową, ale

⁶ AAWO, AK I B 54, Bertram, Anschlag der erforderlichen Kosten zur Reparatur der Domkirche in Frauenburg, 1 XI 1836, (odpis); por. AAWO, AK I B 54, Bertram do Kapituły Warmińskiej, 2 XI 1836. Warto wspomnieć, że w 1836 r. wykonano prace interwencyjne przy najbardziej zniszczonych partiach dachu (Dittrich F., 1916, s. 90; Loyal D., 1995, s. 109).

⁷ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Kapituła Warmińska do [ministra wyznań religijnych, oświaty i zdrowia], 30 I 1837.

⁸ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Kapituła Warmińska do Schöna, 14 I 1837, (odpis). Remont dzwonnicy w 1801 r. kosztował 2851 talarów i 28 groszy; zob. AAWO, AK I B 54, Kapituła Warmińska do Schöna, 20 XII 1836.

⁹ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Schön do Altensteina, 14 I 1837.

również świecką władzę w Dominium Warmińskim. Zarządzali wówczas komornictwami, z których 2/3 znajdowało się we władaniu biskupa, natomiast 1/3 – kapituły. Dzięki zagwarantowanym dochodom, a także możliwości egzekwowania od mieszkańców dominium prac fizycznych i w zaprzęgu, z powodzeniem realizowano prace remontowe¹⁰. W nowej rzeczywistości politycznej, kiedy władza nad dawnym księstwem warmińskim przeszła w ręce pruskie, obowiązek troski o katedrę, zdaniem kanoników, przejęło państwo. Tego rodzaju argument bez uzasadnienia źródłowego nie przekonywał pruskiego ministra wyznań religijnych, oświaty i zdrowia Karla von Altensteina. Zażądał on niezwłocznie od nadprezydenta prowincji pruskiej Theodora von Schöna klarownej odpowiedzi na pytanie, czy na podstawie zgromadzonej dokumentacji dotyczącej diecezji warmińskiej, utrzymanie katedry fromborskiej leży w gestii kapituły, czy też jest obowiązkiem państwa jako tego, który w przeszłości był dysponentem jego własności ziemskiej?¹¹

Próba zajęcia stanowiska w tej sprawie, popartego właściwą interpretacją rozporządzeń państwowych, nastęrczała nie lada kłopotów. Von Schön był zmuszony przede wszystkim do niezręcznej konstatacji, że dokumentacja w sprawie finansowania katedry fromborskiej, zgromadzona w registraturze, przypadła w czasie kampanii napoleońskiej 1807 r. Materiały źródłowe otrzymane od kapituły pozwoliły mu jednak wyrobić sobie zdanie w sprawie kompetencji państwa i opisywanej korporacji co do kościoła katedralnego. Kapituła posiłkowała się przede wszystkim wyciągiem z rozporządzenia gabinetowego Fryderyka Wielkiego. Gwarantował on mianowicie 50% dotychczasowych dochodów wyższemu duchowieństwu (opatom, biskupom, prałatom, innym przełożonym zakonnym), które utraciło nieruchomości i obszary ziemskie na rzecz państwowych kamer. Kwota ta miała być pomniejszona o wszelkiego rodzaju zobowiązania budowlane i inne koszty dodatkowe, które ponosiła administracja państwowa w dotychczasowych dobrach kościelnych¹². Jeśli chodzi o określenie właściwej sumy finansowej na rzecz Kapituły Warmińskiej we Fromborku, wyliczono ją na podstawie zestawienia przygotowanego przez tajnego radcę finansowego, prezesa Wyższej Izby Obrachunkowej Johanna Remberdta Rodena. Prawomocny dokument parafował Fryderyk Wielki 25 marca 1773 r.¹³

¹⁰ AAWO, AK I B 54, Kapituła Warmińska do Schöna, 20 XII 1836; GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Kapituła Warmińska do Schöna, 14 I 1837, (odpis).

¹¹ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Schön do Altensteina, 1 V 1837.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

Tabela 1

Rodzaje przychodów Kapituły Katedralnej w 1773 r. na podstawie zestawienia
Johanna Remberdta Rodena¹⁴

Lp.	Tytuł przychodu	Wartość przychodu	Koszty eksploatacyjne (i inne pomniejszające wartość przychodu)	Ostateczny dochód
1	Czynsz z miast i wsi na obszarze dawnych komornictw kapitulnych (Kapitular-Ämter)	74 942 floreny 21 groszy i 6 fenigów	3747 florenów 4 grosze i 2 fenigi, czyli 5% wartości przychodu z przeznaczeniem na zadatek na wypadek nieszczęśliwych wypadków wśród poddanych	71 195 florenów 17 groszy i 4 fenigi
2	Z młynów	8383 floreny 29 groszy i 14 fenigów	838 florenów 11 groszy i 17 fenigów, czyli 10% wartości przychodu z przeznaczeniem na utrzymanie młynów	7545 florenów 17 groszy i 15 fenigów
3	Z połowu ryb			3186 florenów 27 groszy i 15 fenigów
4	Z różnych przychodów	4382 floreny 22 grosze i 5 fenigów	219 florenów 4 grosze i 2 fenigi, czyli 5% wartości przychodu na bonifikatę (Remission)	4163 floreny 18 groszy i 3 fenigi
5	Z warzelnii (stały dochód)			527 florenów
6	Z gorzelnii			65 florenów
7	Z cegielni			200 florenów
8	Z lasów	6788 florenów 25 groszy i 9 fenigów	Z uwagi na ich dotychczasową eksploatację, rzeczywistą wartość przychodu należy zredukować o połowę	3394 floreny 12 groszy i 13 fenigów
9	Z folwarków	9504 floreny 15 groszy i 5 fenigów	950 florenów 13 groszy i 9 fenigów, czyli 10% wartości przychodu z przeznaczeniem na prace budowlane i bonifikatę (Remission)	8554 floreny 1 grosz i 14 fenigów
SUMA:				98 832 floreny 5 groszy i 10 fenigów

Źródło: GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Extract aus der Nachweisung (...), 25 III 1773, (odpis).

¹⁴ Przychody podano bez pomniejszenia ich wartości o 50%, zgodnie z rozporządzeniem Fryderyka Wielkiego.

Z powyższej tabeli wynika, że zasadniczy dochód Kapituły Warmińska czerpała z czynszowanych miast i wsi na obszarze komornictw kapitulnych (71 195 florenów 21 groszy i 6 fenigów). Spore wpływy notowano także z folwarków. Najmniej środków finansowych pozyskiwano z gorzelnii (jedyne 65 talarów rocznie). Poniżej zaprezentowano z kolei bilans budżetu Kapituły Warmińskiej.

Tabela 2

Bilans budżetu Kapituły Katedralnej w 1773 r. na podstawie zestawienia
Johanna Remberdta Rodena

Wyszczególnienie	Kwota	50% kwoty
Dochody	98 832 floreny 5 groszy i 10 fenigów	
Rozchody	14 262 floreny 7 groszy 5 fenigów	
Suma:	84 569 florenów 28 groszy i 5 fenigów	42 284 floreny 29 groszy i 2 fenigi

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Extract aus der Nachweisung (...), 25 III 1773, (odpis).

Rozchody kapituły były w rzeczywistości jej wydatkami przeznaczonymi na „Kościół katedralny, fundacje dobroczynne, pensje pracowników”. Zdaniem jej przedstawicieli, skoro skarb państwa zobowiązał się do rocznej wpłaty o wartości 42 284 florenów 29 groszy i 2 fenigów na rzecz opisywanej korporacji, ponosił on również wyszczególnione powyżej koszty jej wydatków. Przytoczona suma pieniężna, jaką mieli otrzymywać kanonicy na własny użytek (czyli 50% dotychczasowych dochodów), była odpowiednikiem 14 094 talarów 23 groszy i 11 fenigów, które funkcjonowały ówczesnie w obiegu na terenie większej części Prus.

Kolejny argument, uzasadniający scedowanie obowiązku troski o katedrę na rzecz państwa pruskiego, pojawił się w związku z procedowaniem w połowie grudnia 1788 r. przez państwowy urząd fiskalny skargi dotyczącej pożyczki o wartości 20 tys. florenów, którą wniesli najprawdopodobniej obywatele dawnego komornictwa pieniężnińskiego przeciwko Kapitułce Warmińskiej. Kanonicy mieli wówczas możliwość wglądu w wysokość płatności przyznanych na rzecz diecezji warmińskiej przez władze państwowe. Twierdzili przy tym, że o tych decyzjach nie zostali wcześniej poinformowani. Zamiast przytoczonych powyżej 14 262 florenów 7 groszy i 5 fenigów na „Kościół katedralny, fundacje dobroczynne i pensje pracowników”, przekazywano kapitułce 4175 florenów 16 groszy i 11½ fenigów rocznie, a zatem o 10 086 florenów 20 groszy i 11½ fenigów, tj. o 3362 talary 6 srebrnych groszy i 10 fenigów mniej niż zakładano¹⁵.

¹⁵ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Kapituła Warmińska do Schöna, 14 I 1837, (odpis).

W 1795 r. kapituła wniosowała o wypłatę zaległych należności ze skarbu państwa, a także o wywiązywanie się z gwarancji finansowych zawartych po przyłączeniu Warmii do Prus. Prośby kanoników pozostały jednak bez echa¹⁶. Wobec tak pomniejszych dochodów, które wystarczały jedynie na utrzymanie członków kapituły, nie była ona w stanie sfinansować remontu katedry¹⁷. Gremium to postanowiło zatem z własnych środków przekazywać na jej potrzeby 10 tys. florenów rocznie, w związku z czym pensja kanoników uległa dość znacznemu pomniejszeniu, u części z nich nawet o 1/3 wartości¹⁸. W poniższej tabeli zamieszczono wykaz kwartalnych wydatków kapituły, które ujmowano jako płatności przeznaczone na „Kościół katedralny, fundacje dobroczynne, pensje pracowników” (bez kwoty stanowiącej samoopodatkowanie kanoników).

Tabela 3

Kwartałne wydatki na katedrę, fundacje dobroczynne i pensje pracowników.
Stan na 21 lipca 1795 r.

Lp.	Cel wydatkowania	Kwota
1	Pensje wikariuszy	461 florenów 20 groszy i $6\frac{3}{4}$ fenigów
2	Dodatkowe należności na rzecz wikariuszy	3 floreny i 10 groszy
3	Psalterzyści	332 floreny i 18 groszy
4	Odźwierny	7 florenów i 15 groszy
5	Oplaty związane z pogrzebami (mortuaria)	77 florenów 28 groszy i $10\frac{3}{4}$ fenigów
6	Szpital	104 floreny 21 groszy i 5 fenigów
7	Skarbiec	56 florenów 2 grosze i $12\frac{1}{4}$ fenigów
Suma		1043 floreny 26 groszy i $11\frac{7}{8}$ fenigów

Źródło: GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Kapituła Warmińska do kamery wojenno-skarbowej w Królewcu, 21 VII 1795.

Na rzecz „Kościoła katedralnego, fundacji dobroczynnych i pensji pracowników” królewiecka kamera wojenno-skarbowa przekazywała kwartalnie 1043 floreny 26 groszy i $11\frac{7}{8}$ fenigów, a zatem 4175 florenów 16 groszy i $11\frac{1}{2}$ fenigów rocznie¹⁹. Największą część wydatków pochłaniały pensje

¹⁶ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Kapituła Warmińska do kamery wojenno-skarbowej w Królewcu, 21 VII 1795; Kapituła Warmińska do Schöna, 14 I 1837, (odpis); Schön do Altensteina, 1 V 1837.

¹⁷ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Schön do Altensteina, 14 I 1837.

¹⁸ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Kapituła Warmińska do kamery wojenno-skarbowej w Królewcu, 21 VII 1795.

¹⁹ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Kapituła Warmińska do kamery wojenno-skarbowej w Królewcu, 21 VII 1795.

wikariuszy katedralnych. Warto zwrócić uwagę, że finansowano także szpital oraz wykazywano się troską o liturgię, utrzymując psalterzystów. 11 sierpnia 1795 r. kamera ustosunkowała się do zażalenia kapituły, tłumacząc, że różnica pomiędzy ustaloną wcześniej dotacją przeznaczoną na rzecz tej korporacji, a realnie przekazywaną kwotą jest wydatkowana m.in. na koszty administracyjne, czy też rewizje nieruchomości przejętych przez państwo²⁰. Argumenty te nie przekonały jednak kapituły, która po raz kolejny wniosowała o przywrócenie pełnej płatności 14 września 1795 r. Niestety, jej prośby pozostały bez odpowiedzi władz państwowych²¹.

Członkowie kapituły stali na stanowisku, że ogłoszenie bulli *De salute animarum* w 1821 r. wyznaczyło nowy etap finansowania diecezji warmińskiej. O ile bowiem do czasu jej ogłoszenia, biskup i kapituła byli zobowiązani bądź dobrowolnie podejmowali się obowiązku uzupełniania katedralnego funduszu budowlanego z posiadanych przez siebie środków, to od wspomnianego roku jego finansowanie miało odbywać się już na innych zasadach. Płatności te przejęło bowiem państwo. Tym samym wygasły powinności władz kościelnych odnoszące się do utrzymania katedry (por. Dittrich F., 1916, s. 87)²².

Argumenty przedłożone przez kapitułę nie przekonały jednak nadprezydenta von Schöna, który reprezentował pogląd, że obowiązek remontu fromborskiej katedry spoczywa na kanonikach²³. Również Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia wypowiadało się w podobnym tonie, precyzując, że w dochodach urzędów kapitulnych, co najprawdopodobniej oznaczało dawne komornictwa, nie wyszczególniono zobowiązań związanych z utrzymaniem w należyтым stanie katedry i kurii kanonickich. Ciężar troski o jej stan materialny nie został zatem przeniesiony na barki państwa. Zajęcie definitywnego stanowiska w tej sprawie byłoby możliwe po weryfikacji wykazów Rodena, dotyczących spraw finansowych związanych z inkorporacją Warmii do Królestwa Prus, które jednak zaginęły²⁴. Wobec braku wiążących dowodów, w 1837 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia zażądało od kapituły wyszczególnienia jej przy-

²⁰ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Schön do Altensteina, 1 V 1837; kamera wojenno-skarbowa w Królewcu do Kapituły Warmińskiej, 11 VIII 1795, (odpis).

²¹ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Schön do Altensteina, 1 V 1837; Kapituła Warmińska do [króla pruskiego], 14 IX 1795.

²² GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Kapituła Warmińska do Schöna, 14 I 1837, (odpis); Kapituła Warmińska do [ministra wyznań religijnych, oświaty i zdrowia], 30 I 1837.

²³ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Schön do Altensteina, 1 V 1837.

²⁴ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia do von Schöna, 17 VIII 1837.

chodów pochodzących z majątku własnego, podatku katedralnego, a także ze zwolnionych prebend i wikariatów w celu obciążenia tej korporacji opłatami związanymi z remontem katedry²⁵.

Jeśli chodzi o podatek katedralny, został on wprowadzony reskryptem gabinetowym Fryderyka Wilhelma III z 24 maja 1825 r. w celu wzmocnienia funduszu budowlanego tej świątyni. Kapituła interpretowała to rozporządzenie jako jeden z dowodów wskazujących na przejęcie odpowiedzialności za utrzymanie tego kościoła przez władze państwowe (por. Dittrich F., 1916, s. 87; Kopiczko A., 2010, s. 76)²⁶.

Tabela 4

Przychody z podatku katedralnego w latach 1826–1835

Rok	Kwota
1826	681 talarów 19 srebrnych groszy i 6 fenigów
1827	605 talarów i 27 srebrnych groszy
1828	593 talary 28 srebrnych groszy i 6 fenigów
1829	593 talary 20 srebrnych groszy i 6 fenigów
1830	596 talarów i 17 srebrnych groszy
1831	662 talary 11 srebrnych groszy i 1 fenig
1832	640 talarów i 15 srebrnych groszy
1833	657 talarów 6 srebrnych groszy i 6 fenigów
1834	652 talary 27 srebrnych groszy i 6 fenigów
1835	553 talary 22 srebrne grosze i 9 fenigów

Źródło: GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Nachweisung der seit dem Jahre 1826 aus dem Bisthum Ermland eingekommene Cathedral-Steuer, 23 II 1837, (odpis).

Z zaprezentowanego zestawienia wynika, że najwyższy przychód z podatku katedralnego, a mianowicie 681 talarów 19 srebrnych groszy i 6 fenigów, uzyskano w 1826 r., zaś najniższy, jedynie 553 talary 22 srebrne grosze i 9 fenigów, w 1835 r. Warto nadmienić, że tego roku dochody katedralnego funduszu budowlanego we Fromborku wyniosły 618 talarów 13 srebrnych groszy i 6 fenigów, natomiast wydatki – 418 talarów 18 srebrnych groszy i 11 fenigów. W kasie pozostało zatem (na ewentualne, planowane remonty) 199 talarów 24 srebrne grosze i 7 fenigów²⁷.

²⁵ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia do Kapituły Warmińskiej, 23 II 1837; Schön do Altensteina, 1 V 1837.

²⁶ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Altenstein do Schöna, 16 VI 1825; Schön do Altensteina, 1 V 1837.

²⁷ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Rechnung über Einnahme und Ausgabe der Domkirchen-Bau-Kasse zu Frauenburg vom 1. Januar bis ult. Dezember 1835.

Również kosztowności zdeponowane na użytek katedry nie mogły stanowić podstawy finansowania jej remontu. W 1837 r. Kapituła Warmińska informowała rząd w Berlinie, że „zbyteczne” precjoza po wojnie napoleońskiej z lat 1806–1807 przekazano na rzecz skarbu państwa. Pozostałe sprzęty, którymi zarządzała kustodia katedralna, kanonicy uważali za niezbędne do sprawowania liturgii w tej świątyni, a zatem wykluczali ich przeznaczenie na inny cel. Ponadto dysponowano również przedmiotami, które zostały przekazane kościołowi katedralnemu, czy też kapitule, w formie podarunku. Kanonicy wyjaśniali, że pamięć o donatorach zobowiązywała do ich przechowywania i przekazywania kolejnym pokoleniom²⁸.

Koncepcja remontu i jego realizacja

W wstępie do tabelarycznej kalkulacji kosztów remontu katedry fromborskiej z 1836 r., Bertram stwierdził, że gruntownej naprawy wymagały zarówno obie połacie głównego dachu świątyni, jak też zadaszenia kaplic i różnego rodzaju występów. Czynności te należało przeprowadzić niezwłocznie, aby cały obiekt sakralny nie uległ destrukcji. Uważał on, że wszystkie dachówki powinny zostać zdjęte. Nadgniłe krokwie, belki, przypustnice i łąty dachowe miały zostać naprawione, a następnie wszystkie powierzchnie dachów pokryte karpiovką aż do kalenicy. Podkreślał przy tym, że nawet zdewaluowane dachówki typu mnich-mniszka należało zastąpić karpiovką. Miedziane okładziny różnych wieżyczek, jak również wszelkie wkłeski, miały być dokładnie sprawdzone i poprawione (Dittrich F., 1916, s. 90)²⁹. Bertram zaplanował również prace przy murach świątyni, przyporach (Pfeiler), gzymsach oraz wieżyczkach, ponieważ znajdujące się w nich cegły uległy zwiertzeniu bądź skruszeniu. Proponował, żeby ostrożnie je wyjąć, a w ich miejsce wmurować dobrej jakości, nowe cegły, posilując się trwałą zaprawą. Cały mur miał następnie zostać poddany przetarciu i fugowaniu. Remontu wymagały ponadto okna katedry³⁰.

Naczelna Deputacja Budowlana, oceniając projekty budowlane Bertrama, zwróciła uwagę, że dach katedry fromborskiej składał się w większej części z karpiovki, zaś w mniejszej z cegły określanej wówczas jako dziurawka. Zgodnie z zaleceniem tego urzędu, zgodnym zresztą z koncepcją

²⁸ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Kapituła Warmińska do [ministra wyznań religijnych, oświaty i zdrowia], 28 III 1837.

²⁹ AAWO, AK I B 54, Bertram, Anschlag der erforderlichen Kosten zur Reparatur der Domkirche in Frauenburg, 1 XI 1836, (odpis); zob. także AAWO, AK I B 54, Bertram do Kapituły Warmińskiej, 2 XI 1836.

³⁰ AAWO, AK I B 54, Bertram, Anschlag der erforderlichen Kosten zur Reparatur der Domkirche in Frauenburg, 1 XI 1836, (odpis).

cytowanego mistrza budowlanego, wszystkie dachówki miały zostać zdjęte i zastąpione nową karpiówką aż do kalenicy (Dittrich F., 1916, s. 91)³¹. Korekta projektu dotyczyła przede wszystkim cegieł na gzymsach, które zamierzano poddać frazowaniu i wygładzeniu. Otóż deputacja zwracała uwagę, że wskutek tych procesów traciły one swoją zewnętrzną, najmocniejszą warstwę, co prowadziło do ich szybkiego zwiertzenia. Urzędnicy sugerowali zatem zastosowanie profilowanych cegieł, które nie będą frazowane i szlifowane. Bertram zamierzał zastosować do ochrony muru frazowane plinty, sięgające do dwóch stóp w ziemi i trzech stóp ponad powierzchnię w miejscach zwiertzenia muru. Elementy te byłyby uzupełnione klinkierem sprowadzonym z Bydgoszczy. Deputacja z kolei wniosła zastrzeżenia dotyczące wielkości cegły klinkierowej, która z reguły była mniejsza od powszechnie stosowanych, a tym bardziej od używanych przy budowie średniowiecznych obiektów. Nie pasowałyby zatem do tego rodzaju budowli. Również prace przy powierzchni muru, zaproponowane przez Bertrama, wydawały się urzędnikom nieodpowiednie. Sugerowali jej czyszczenie odpowiednią szczotką, a także usunięcie dotychczasowych fug i zastosowanie nowych (Dittrich F., 1916, s. 92)³². Deputacja wskazywała także, żeby zamiast 25 tys. bydgoskiego klinkieru, pozyskać dobrze wypaloną cegłę z Tolkmicka, która w dodatku była tańsza. Urzędnicy podkreślali przy tym, że prace muszą zostać wykonane pod profesjonalnym nadzorem³³.

Ostatecznie 4 października 1838 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia wyraziło zgodę na remont katedry i dzwonnicy we Fromborku, który miał zostać przeprowadzony na podstawie wytycznych Naczelnej Deputacji Budowlanej³⁴. Rozpoczęcie inwestycji stało się okazją do merytorycznego spotkania Bertrama z Kapitułą Warmińską, które odbyło się 11 grudnia tego roku³⁵. Wytypowała ona dwóch kanoników do nadzoru nad remontem: Andreasa Schrötera i Johannesa Wicherta. Prace miały być realizowane pod kierunkiem Juliusa Dallmera. Monitorowania ich przebiegu podjął się wspomniany Bertram (Dittrich F., 1916, s. 95; Kopiczko A., 2010, s. 77). O ich dynamice mogły świadczyć jego wizyty we Fromborku.

³¹ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Naczelna Deputacja Budowlana do Altensteina, 3 IX 1838.

³² GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Naczelna Deputacja Budowlana do Altensteina, 3 IX 1838.

³³ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Naczelna Deputacja Budowlana do Altensteina, 3 IX 1838.

³⁴ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia do Schöna, 4 X 1838.

³⁵ AAWO, AB II B 33, Bertram, Nachweisung der architektonischen Arbeiten (...), 6 I 1841, (odpis); GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Bertram, Nachweisung der architektonischen Arbeiten (...), 6 I 1841, (odpis).

Tabela 5

Przyjazdy Augusta Bertrama do Fromborka związane z nadzorem prac remontowych katedry i dzwonnicy w latach 1839–1840

Lp.	Data
1	21 marca 1839 r.
2	4 kwietnia 1839 r.
3	13 kwietnia 1839 r.
4	27 kwietnia 1839 r.
5	30 kwietnia 1839 r.
6	15 maja 1839 r.
7	1 czerwca 1839 r.
8	12 czerwca 1839 r.
9	22 czerwca 1839 r.
10	6 lipca 1839 r.
11	20 lipca 1839 r.
12	10 sierpnia 1839 r.
13	30 sierpnia 1839 r.
14	3 września 1839 r.
15	20 września 1839 r.
16	11 listopada 1839 r.
17	14 kwietnia 1840 r.
18	6 maja 1840 r.
19	20 czerwca 1840 r.
20	4 lipca 1840 r.
21	23 lipca 1840 r.
22	8 sierpnia 1840 r.
23	1 września 1840 r.
24	2 października 1840 r.
25	17 października 1840 r.
26	2 listopada 1840 r.
27	28 listopada 1840 r.
28	5 grudnia 1840 r.
29	12 grudnia 1840 r.

Źródło: GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Bertram, Nachweisung der architektonischen Arbeiten (...), 6 I 1841, (odpis); AAWO, AB II B 33, Liquidation der Gebühren und Fuhrkosten (...), 13 XI 1841, (odpis).

Z powyższej tabeli wynika, że w 1839 r. Bertram przeprowadził wizję lokalną prac przy katedrze i dzwonnicy we Fromborku szesnastokrotnie, zaś rok później – trzynastokrotnie, co może świadczyć o skrupulatnym wypełnianiu powierzonych mu obowiązków³⁶. Niestety, 8 marca 1841 r. wikariusz kapitulny diecezji warmińskiej ks. Anton Frenzel poinformował ministra wyznań religijnych, oświaty i zdrowia Friedricha Eichhorna, że remont katedry, mimo napomnień kierowanych przez zmarłego biskupa Andrzeja Stanisława Hattena, jak i Kapitułę Warmińską, przebiegał w latach 1839–1840 nadzwyczaj ślamazarnie. Wyrażał on także obawę, że nawet latem 1841 r. nie należy się spodziewać jego ukończenia³⁷.

Warto zwrócić uwagę na zastrzeżenia dotyczące remontu katedry we Fromborku, które w połowie 1841 r. wyrażała Kapituła Warmińska. Dotyczyły one wykonania wnęk okiennych od wschodniej strony świątyni, środkowej niszy przy szczycie zachodnim, a także zachodniego przedsionka. Zarówno rejencja królewiecka, jak i Naczelna Deputacja Budowlana nie dopatrzyły się nieprawidłowości w realizowanych pracach³⁸. W przypadku remontu przy szczycie wschodnim kapituła obawiała się przede wszystkim o obrazy ołtarzowe. Z kolei wymurowanie dużej blendy w szczycie zachodnim, gdzie wcześniej znajdowała się potężnych rozmiarów stiukowa, polichromowana figura Matki Bożej, zdaniem rejencji królewieckiej, przywracało architektoniczne piękno opierające się na harmonii poszczególnych części szczytu. Ponadto działania te usprawiedliwiano koniecznością naprawy i wzmocnienia uszkodzonych powierzchni muru. Obok tej blendy wcześniej pojawiła się zresztą rysa. Zgodnie z opinią rejencji królewieckiej kapituła deklarowała chęć wykonania statuy maryjnej w przyszłości, jak tylko zostaną zebrane odpowiednie fundusze na ten cel. Obawy kanoników dotyczyły również pomieszczenia przeznaczonego na miechy organowe. Otóż karpiówka, a także elementy dodatkowego oszalowania (Stülpdecke) uszczelnianego gliną, wydawały się na poddaszu niewystarczającą ochroną przed wilgocią i upałami letnimi. Rozważano ponadto propozycję Bertrama, aby zainstalować dodatkowe pokrycie tej przestrzeni, złożone z desek (por. Dittrich F., 1916, s. 97)³⁹.

³⁶ Zgodnie z informacjami przytoczonymi przez Eugena Brachvogela, w 1838 r. kanonicy zadecydowali o rozebraniu przylegającej do katedry od strony północnej kaplicy św. Brunona (Brachvogel E., 1939, s. 340). W trakcie prac poważnemu uszkodzeniu uległ marmurowy ołtarz. W 1839 r. rozpoczęto z kolei przebudowę ołtarza prymarii (Dittrich F., 1916, s. 100; Kopiczko A., 2010, s. 77, 80).

³⁷ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 2, Frenzel do Eichhorna, 8 III 1841.

³⁸ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 2, Naczelna Deputacja Budowlana do Eichhorna, 18 V 1842.

³⁹ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 2, rejencja królewiecka do Schöna, 23 XII 1841. Bp Józef Ambroży Geritz oznajmił 6 lipca 1842 r., że z powodu braku funduszy nie może poprzeć wykonania nowej statuy maryjnej do niszy w szczycie zachodnim katedry (Kopiczko A, 2010, s. 77).

W październiku 1842 r. Naczelna Deputacja Budowlana konstatawała, że remont zachodniego przedsionka sprowadza się do szczytu i nowej koncepcji dotyczącej jego zadaszenia. Widoczne w nim nowożytnie sklepienie krzyżowe, pod którym zainstalowano miechy organowe, miało zostać rozebrane. Zgodnie z ekspertyzą wydaną przez ten urząd 18 maja tego roku zaznaczono, że przestrzeń, w której dotychczas znajdowały się miechy była wprawdzie lepiej chroniona niż strych przedsionka, jednak postulowane przez Bertrama i popierane przez rejencję królewiecką przywrócenie jego pierwotnego wyglądu wydawało się nieodzowne. Biskup warmiński wraz z kapitułą od początku wypowiadali się negatywnie na temat tej koncepcji. Ich opinia została poparta dodatkowo ekspertyzą organmistrza Johanna Rohna. Nowo zaprojektowane pomieszczenie z przeznaczeniem na miechy organowe było bardzo małe. Jego długość wynosiła 17 stóp, szerokość – 13 stóp, zaś wysokość – 10 stóp. Zdawano sobie sprawę, że konieczność naprawy bądź nowego oskórowania dostępnych wówczas sześciu miechów przysporzy sporo problemów. Skutkowało to również zaprzepaszczeniem postulowanych od dawna planów rozbudowy organów, które traktowano powszechnie jako priorytet (por. Dittrich F., 1916, s. 99)⁴⁰. Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia zwróciło się o ostateczną decyzję do króla pruskiego, który nakazał jednak przywrócenie pierwotnej formy przedsionka, do której kapituła odnosiła się nader sceptycznie⁴¹.

Pod koniec grudnia 1842 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia informowało króla pruskiego, że remont katedry i dzwonnicy we Fromborku został w znacznej mierze zrealizowany rok wcześniej. Pierwotne kosztorysy okazały się jednak nieaktualne z powodu konieczności przeprowadzenia dodatkowych prac, co pociągało za sobą korektę finansową inwestycji⁴².

Finansowanie remontu

Brak wystarczających funduszy na przeprowadzenie remontu katedry był zasadniczą przeszkodą w jego realizacji. Już 30 sierpnia 1836 r. Kapituła Warmińska informowała krajowego mistrza budowlanego Bertrama, że pula środków finansowych na planowane prace jest bardzo ograniczona i zasadniczy ich zakres, czyli naprawa dachu, zostanie podzielony na etapy.

⁴⁰ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 2, Naczelna Deputacja Budowlana do Eichhorna, 17 X 1842.

⁴¹ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 2, Fryderyk Wilhelm IV do Eichhorna, 16 I 1843.

⁴² GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 2, Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia do króla pruskiego, 20 XII 1842.

Kanonicy wspomnieli, że na ten cel są w stanie przeznaczyć 600 talarów rocznie⁴³.

W następnym roku kapituła zaprezentowała władzom państwowym kosztorys remontu dachu katedry, opracowany przez Bertrama, który opiewał na 4345 talarów 23 srebrne grosze i 6 fenigów. Restaurację murów tego obiektu oszacowano na 2836 talarów i 15 srebrnych groszy. W sumie zatem cała inwestycja wynosiła 7182 talary 8 srebrnych groszy i 6 fenigów. Kanonicy podkreślali, że środki zgromadzone w katedralnym funduszu budowlanym są niewystarczające do przeprowadzenia tej inwestycji. Dzięki wpływom z podatku katedralnego, a także wpłatom z innych źródeł, dysponowano sumą o wartości 1213 talarów 6 srebrnych groszy i 1 feniga. Przedstawiciele kapituły prosili zatem nadprezydenta von Schöna, żeby zobowiązania remontowe pokryć z innego państwowego źródła. Urzędnik ten początkowo wezwał kapitułę do wypełnienia zobowiązań wynikających z dawnych zwyczajów, które dotyczyły utrzymania kościoła katedralnego, czyli opłacenia 1/3 wartości remontu. Jeśli chodzi o wkład biskupi, zamierzano skorzystać z wakatu na jego urzędzie i przeznaczoną z budżetu państwa pensję ordynariusza spożytkować na fundusz budowlany. Szacowano, że z tego źródła 2897 talarów 5 srebrnych groszy i 8 fenigów zostałyby przekazanych na niezbędne prace naprawcze, natomiast na pozostałe – 1891 talarów. W sumie z dotacji przeznaczonych na rzecz wakującego urzędu biskupiego zamierzano wyasygnować 4788 talarów 5 srebrnych groszy i 8 fenigów⁴⁴. Warto wspomnieć, że również kapituła optowała za wykorzystaniem majątku spadkowego po biskupie Józefie Hohenzollernie w celu uiszczenia należności remontowych. Prawdopodobnie rozumiano przez to pojęcie jednak nie zapisy testamentalne, a wykazaną powyżej, kumulowaną w okresie wakatu pensję, wypłacaną biskupowi warmińskiemu ze skarbu państwa⁴⁵. Po ostatecznej rewizji zgromadzonych dokumentów 1 maja 1837 r. von Schön proponował jednak ministrowi wyznań religijnych, oświaty i zdrowia von Altensteinowi przeznaczenie na remont katedry we Fromborku 4700 talarów ze środków skarbu państwa, „żeby ta piękna budowla nie cierpiała z powodu złego stanu zadaszienia”⁴⁶.

Dość osobliwą adnotację w imieniu Ministerstwa Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia, zaadresowaną do naprezydenta von Schöna, parafował

⁴³ AAWO, AK I B 54, Kapituła Warmińska do [Bertrama], 30 VIII 1836.

⁴⁴ AAWO, AK I B 54, Schön do Kapituły Warmińskiej, 2 I 1837; GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Schön do Altensteina, 14 I 1837; Kapituła Warmińska do [ministra wyznań religijnych, oświaty i zdrowia], 30 I 1837.

⁴⁵ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Kapituła Warmińska do Schöna, 14 I 1837, (odpis).

⁴⁶ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Schön do Altensteina, 1 V 1837.

8 stycznia 1838 r. Georg Heinrich Ludwig Nicolovius. Podkreślał on mianowicie, że na rzecz remontu zarówno katedry, jak i popadających w ruinę kanonii, może zostać przeznaczonych nie więcej niż 8 tys. talarów. Do rozstrzygnięcia pozostawała jeszcze kwestia, czy pieniądze te będą spożytkowane na katedrę i przylegające do niej budynki, czy też na katedrę i kanonie⁴⁷. Miesiąc później, 5 lutego, von Schön proponował, żeby kwotę remontu wskazaną w kosztorysie, a mianowicie 7182 talary 8 srebrnych groszy i 6 fenigów, wyasygnować z niewypłacanej w czasie wakatu pensji biskupiej. Warto nadmienić, że szacunkowe koszty prac remontowo-budowlanych kanonii opiewały na około 15 tys. talarów, wikariatu – około 4 tys. talarów, a także budynku zamieszkałego przez pozostały personel (służbę) – około 2 tys. talarów. Całkowita wartość inwestycji przy wymienionych budynkach wraz z katedrą wynosiła 28 182 talary 8 srebrnych groszy i 6 fenigów. Von Schön postulował, żeby niezwłocznie przystąpić do realizacji prac, ponieważ pogarszający się stan techniczny tych obiektów wygeneruje większe koszty remontu w przyszłości⁴⁸.

W marcu 1838 r. nadprezydent prowincji pruskiej nakłaniał Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia do podjęcia ostatecznej decyzji dotyczącej wyasygnowania pieniędzy na remont katedry, żeby w zimowych miesiącach pozyskać materiały potrzebne do jego realizacji⁴⁹. Władze w Berlinie uwarunkowały z kolei wypłatę pieniędzy z funduszu zagwarantowanemu biskupowi warmińskiemu po uprzednim opłaceniu urzędnika administrującego tym majątkiem. Ponadto plany remontowe miały zostać odesłane do zrewidowania przez Naczelną Deputację Budowlaną⁵⁰. Pod koniec lipca tego roku von Schön poinformował ministerstwo o zgodzie biskupa Hattena i Kapituły Warmińskiej, aby środki finansowe zaoszczędzone w czasie wakatu biskupiego, czyli około 11 tys. talarów, zostały przeznaczone na remont katedry i rezydencji biskupiej we Fromborku. W piśmie pojawiła się również adnotacja, że pieniądze te przechowuje i nimi zarządza kapituła (por. Dittrich F., 1916, s. 95; Kopiczko A., 2010, s. 77)⁵¹. Na podstawie dołączonego do niego kosztorysu prac remontowych katedry i dzwonnicy, Naczelna Deputacja Budowlana zastrzegła, że dokładne oszacowanie szkód powstałych na dachu i murach katedry fromborskiej nastąpi dopie-

⁴⁷ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Nicolovius do Schöna, 8 I 1838, (odpis).

⁴⁸ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Schön do Altensteina, 5 II 1838.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia do Schöna, 12 III 1838.

⁵¹ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Schön do Altensteina, 30 VI 1838, (odpis).

ro po postawieniu rusztowania, które umożliwi wgląd w niedostępne partie kościoła⁵².

Jeśli chodzi o fundusz biskupi, jego wartość na dzień 20 stycznia 1840 r. wynosiła 22 586 talarów 21 srebrnych groszy i 8 fenigów. Z tego 3577 talarów 21 srebrnych groszy i 4 fenigi miało zostać przekazane na ukończenie remontu przy katedrze fromborskiej⁵³. Podano także, że na remont dzwonnicy z funduszu biskupiego na rok 1839 r. wyasygnowano 666 talarów 21 srebrnych groszy i 8 fenigów, a zatem o 52 talary 11 srebrnych groszy i 6 fenigów więcej niż zaplanowano⁵⁴. W zestawieniu budżetowym dotyczącym funduszu biskupiego na kolejny rok pojawiła się jednak informacja, że wspomnianych wyżej 3577 talarów 21 srebrnych groszy i 4 fenigi nie rozdysponowano, w związku z czym zaległe płatności przesunięto na 1840 r. Na remont katedry przeznaczono wówczas 3806 talarów i 3 srebrne grosze, a zatem o 228 talarów 8 srebrnych groszy i 11 fenigów więcej niż zakładano⁵⁵.

W piśmie do ministra Eichhorna z 31 grudnia 1841 r. von Schön wspomniał, że koszty remontu katedry były wyższe od wcześniej zakładanych o 3762 talary 8 srebrnych groszy i 11 fenigów. Nowe zestawienie wydatków, opracowane 16 marca 1841 r., opiewało na 10 770 talarów 1 srebrny grosz i 3 fenigi. Z kolei nakłady finansowe na reparację wieży zegarowej, zgodnie z kosztorysem z 1 listopada 1841 r., wyniosły 214 talarów 16 srebrnych groszy i 2 fenigi. W sumie zatem inwestycja ta pochłonęła 10 984 talary 17 srebrnych groszy i 5 fenigów (por. Dittrich F., 1916, s. 101)⁵⁶.

Zakończenie

W pierwszej połowie XIX w. Kapituła Warmińska wykazała się przykładną troską o katedrę warmińską. Działania zabezpieczające jej stan techniczny pozostawiały jednak wiele do życzenia ze względu na brak środ-

⁵² GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Kancelaria Ministerstwa Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia, 23 VIII 1838; Naczelna Deputacja Budowlana do Altensteina, 3 IX 1838.

⁵³ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Schön do Altensteina, 20 I 1840.

⁵⁴ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Extract aus der Rechnung über Einnahme und Ausgabe der Bischöflich Ermländischen Kompetenz Kasse vom 1. Januar bis ult. December 1839.

⁵⁵ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1, Extract aus der Rechnung über Einnahme und Ausgabe der Bischöflich Ermländischen Kompetenz vom 1. Januar bis ult. Dezember 1840.

⁵⁶ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 2, Schön do Eichhorna, 31 XII 1841.

ków finansowych niezbędnych do przeprowadzenia gruntownego remontu. Ostatecznie udało się go zrealizować w latach 1839–1841 dzięki oszczędnościom wynikającym głównie z wakatu na stolicy biskupiej. Budząca się świadomość wartości średniowiecznych obiektów, skutkowałą decyzją władz państwowych, która dotyczyła powierzenia nadzoru nad pracami przy katedrze wykwalifikowanemu specjalście, Augustowi Bertramowi, piastującemu urząd krajowego mistrza budowlanego. Dzięki niemu, a także Naczelnej Deputacji Budowlanej, katedrze przywrócono purystyczny, gotycki wygląd, niwelując późniejsze przebudowy. Mimo ukończenia robót, które pochłonęły spore nakłady finansowe, początek kolejnego półwiecza zainaugurowano nowymi inwestycjami, bowiem zarówno przy katedrze, jak i przy dzwonnicy dalsze remonty przeprowadzono już w latach 1851–1854⁵⁷.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

AAWO, AB II B 33.

AAWO, AK I B 54.

GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 1.

GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 2.

Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 r., Monitor Polski 1994, nr 50, s. 642.

Literatura

Arszyński Marian i Kutzner Marian, 1980, *Braniewo, Frombork, Orneta i okolice*, w: Marian Arszyński, Marian Kutzner (red.), *Katalog zabytków sztuki. Województwo elbląskie*, Polska Akademia Nauk. Instytut Sztuki, Warszawa.

Börsch-Supan Eva, 2003, Karl Freidrich Schinkel, Bd. 18, *Die Provinzen Ost- und Westpreußen und Großherzogtum Posen*, Deutscher Kunstverlag, München–Berlin.

Brachvogel Eugen, 1939, *Die Sternwarte des Copernicus in Frauenburg*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands 27, s. 338–366.

Chrzanowski Tadeusz, 1978, *Przewodnik po zabytkowych kościołach północnej Warmii*, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn.

Dehio Georg i Gall Ernst, 1952, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Deutschordensland Preussen*, Deutscher Kunstverlag, München–Berlin.

Dittrich Franz, 1916, *Der Dom zu Frauenburg. Fortsetzung*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands 19, s. 1–172.

Gąssowski Jerzy, 2010, *Badania w archikatedrze fromborskiej w celu odnalezienia i identyfikacji grobu Mikołaja Kopernika*, w: Andrzej Kopiczko, Jacek Jezierski, Zdzisław Żywica (red.), *Warmińska Kapituła Katedralna. Dzieje i wybitni przedstawiciele*, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UWM, Olsztyn, s. 19–26.

Kopiczko Andrzej, 2010, *Dzieje Warmińskiej Kapituły Katedralnej*, t. 2, *Od 1821 roku*, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UWM, Olsztyn.

⁵⁷ GStA PK, I. HA Rep. 76 IV, Sekt. 2, Abt. XIX, Nr. 5, Bd. 2, rejencja królewiecka do Ramera, 26 VII 1855.

- Kopiczko Andrzej, 1993, *Ustrój i organizacja diecezji warmińskiej w latach 1525–1772*, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn.
- Loyal Dierk, 1995, *Sakrale Backsteingotik im Ermland. Eine bautopographische Untersuchung*, Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bonn.

Wykaz skrótów

- AAWO – Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie
GStA PK – Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (Berlin)